

I industrisamhällets förändring

”The Changing Face of the Industrial World”

Projektbeskrivning/underlag till ansökan om medel till förstudie

Problem

Vi lever i en föränderlig tid. Industrisamhället, som format utvecklingen under 1900-talet, är i stark förändring. Denna omvälvande förändring pekar tydligt mot en informations- och tjänstebaserad samhällsutveckling. Synen på platser och social infrastruktur som skapats utifrån den traditionella tillverkningsindustrins villkor genomgår en omvandling. Detta gäller även våra tankemönster och vår uppfattning om världen. För att aktivt kunna delta och stå rustad i denna förändring finns ett behov av kunskap om och förståelse för platsens historia. Kunskapen om hur den sena industrisamhällets strukturer, relationer och platser har formats saknas i stor utsträckning. Hur har den sena industriella strukturens omvandling påverkat samhället, människors livsvillkor och lokala identiteter?

Bakgrund

Västra Götalandsregionen har historiskt haft en påtaglig industriell karaktär. Landskapsbilden har till stor del styrts och präglats av industriell etablering. Det är inte enbart det fysiska landskapet som påverkats. Även den sociala infrastrukturen har formats efter den industriella strukturens villkor. Industrisamhället utgör ett kulturarv som tagit sig olika uttrycksformer på olika platser. Var för sig och tillsammans är dessa kulturarv sammanvävda med hur regionen vuxit fram. Den industriella strukturen och utvecklingen är i hög grad en produkt av platsspecifika egenskaper - så väl fysiska, sociala, kulturella och historiska som samtida. På samma sätt som platsens egenskaper har givit förutsättningar för industriell etablering, har också lokala industriella kulturer kunnat uppstå, vilka har format samhällen och påverkat människorna i dess närhet.

Industrisamhället har även på europeisk och internationell nivå särskiljande och gemensamma drag. Varvsindustrins omstrukturering i Uddevalla och Göteborg följde i spåren av varvsindustrins globala omstrukturering. Liknande villkor gäller för textilindustrin. Just nu är bilindustrin, och situationen för SAAB och företagets underleverantörer, mest aktuell.

Industrisamhället har inneburit en oerhörd omvälvning av landskapet, samhällsstrukturen och människors livsvillkor. Vad industrisamhället haft för betydelse då den först fick sitt genomslag och så småningom nådde sin kulmen är förhållandevis väl dokumenterat. Vad omvälvningarna inom industrin har haft för betydelse under tiden därefter är dock betydligt mer utforskat.

Under de senaste decennierna, från 1960-talet och framåt, har Västra Götalandsregionen genomgått ett antal strukturomvandlingar inom en rad olika industrigrenar som på olika sätt påverkat människor och samhällsutveckling. Denna utveckling fortsätter idag när globalisering och internationell konkurrens ständigt sätter press på näringsliv och arbetsmarknad.

Regionalt sammanhang och partners i projektet

Projektet har en direkt koppling till Västra Götalandsregionens ”Utvecklingsplan för det maritima och industriella kulturarvet i Västra Götalandsregionen”, som aktörerna i projektgruppen har som uppdrag att arbeta med i sin verksamhet samt utveckla samarbetsformer och arbetssätt för. I planen har behov identifierats och åtgärdsförslag tagits fram för att fördjupa arbetet med dessa frågor. Planen ska implementeras i hela Västra Götaland som en del av det regionala uppdraget. I utvecklingsplanen konstateras att det är nödvändigt att gå utanför kultursektorns och det samhällsbaserade förvaltningssystemets traditionella institutionella ramar för att kunna hantera de komplexa frågor som hör till industrisamhällets kulturarv. Samarbete och dialog med många olika aktörer är därför ett viktigt inslag i projektet. Projektet behöver involvera många resurser för förståelsen av industrisamhällets förändring, däribland civilsamhället, universitet m.fl.

De ingående parterna - Göteborgs stadsmuseum, Innovatum Science Center, Textilmuseet, Västarvet - har en specifik kompetens i att arbeta med kunskapsuppbyggnad, dialog och förmedling. Vi har också stora kontaktytor mot samhällets olika delar och möjlighet att bära och förmedla kunskap över tid, på många arenor och genom olika uttrycksmedel.

Mål och syfte med förstudien

Målet med förstudien är att kunna skapa ett väl underbyggt och genomarbetat större projekt med europeiska partners. Syftet är att få större kunskap kring det sena industrisamhällets omvandlingsprocesser och hur dessa påverkat samhället och människors levnadsvillkor.

Under förstudien skall vi:

- Utarbeta tydliga frågeställningar, mål och metoder
- Etablera en regional projektgrupp med koppling till universitet/högskolor i regionen
- Identifiera och sätta samman europeiska partners och gemensamt formulera en ansökan
- Utveckla de exempelområden vi vill studera, bearbetning och analys av källmaterial.
- Genomföra seminarier

Resultatet av förstudien skall vara en väl underbyggd EU-ansökan med flera europeiska partners.

Mål och syfte med det tänkta EU-projektet

Genom ett större projekt med europeiska partners är syftet att kunna belysa frågeställningarna i ett större sammanhang och få tillfälle att jämföra fallstudier i Västra Götaland med liknande erfarenheter i Europa. Projektet syftar även till att utbyta erfarenheter och bygga nätverk med andra regioner.

Slutmålet är att vi genom ökad kunskap och utblickar ska kunna använda resultatet för att

- Medverka till större förståelse för industrisamhällets förändring och de processer som påverkar människors levnadsvillkor
- Vara aktiva partners i lokala och regionala utvecklararbeten
- I dialog sprida resultat till våra målgrupper
- Bättre kunna förhålla oss till industrisamhällets förändring inom och i samverkan mellan våra institutioner

Metod

Förutom ett övergripande ramprojekt där mer generella aspekter av frågeställningen kan behandlas, kommer vi också inom ramen för projektet genomföra fördjupande studier kring följande teman: bilindustrin, textilindustrin, varvsindustrin och pappersindustrin. Dessa teman representerar olika delar av strukturomvandlingen i Västra Götaland, både historiska och pågående, men är alla avgörande för att förstå industri- och samhällsutveckling i regionen idag. De olika delstudierna kommer ha fokus på delar av regionen men en del av undersökningen (ramprojektet) handlar också om att sätta dem i relation till utvecklingen i Göteborg och hela regionen.

Förstudien avser att pågå under 2012 och innefatta nätverkskontakter, bearbetning och analys av källmaterial för de olika valda fallstudierna, konkret projektbeskrivning för en större ansökan samt ett par gemensamma seminarier med externa föredragshållare.

Den övergripande frågeställningen så väl som de olika studierna bygger på traditionell kunskapsuppbyggnad i form av skriftliga källor, intervjuer och annat som kan ge olika perspektiv på projektets problematik. Metodutveckling för att skapa förståelse för och delaktighet kring regional utveckling och strukturomvandlingar ingår som en del av projektet.

Bilstäder Delprojekt 1

Syfte

Syftet med en undersökning av bilstäder i Europa är att studera hur städer med en relativt stor biltillverkare påverkats under senare delen av 1900-talet. Vilka betydelser har en stor biltillverkare haft för levnadsförhållanden och samhällsutvecklingen, vilka skillnader finns mellan olika städer med liknande förhållanden och vilka utvecklingsmöjligheter finns det i sådana situationer

Projektbeskrivning i korthet

Trollhättans historia och dagens situation är tydligt kopplad till en specifik industriell inriktning och vad man kan kalla en industriell kultur. Staden har växt parallellt med den industriella utvecklingen. Biltillverkningen på SAAB är ett tydligt exempel på detta. Biltillverkning har varit en av 1900-talets ledande tillverkningsprocesser och har inte bara varit kopplad till den rena produktionen utan också till produktion av drömmar, symboler och föreställningar. Bilen har på många sätt blivit en symbol för industrisamhällets konsekvenser under 1900-talet.

Trollhättan och Västra Götaland har varit en del av denna, i vid mening, produktion. Konjunkturerna för SAAB har påverkat staden mycket tydligt och påtagligt, stora delar av näringslivet är mer eller mindre direkt kopplat till biltillverkningen och stora delar av utvecklingsarbetet i området har gjorts i relation till Saab. Det är en speciell situation som uppstår när ett företag har en så stark ställning i en stad av Trollhättans storlek. Påverkan på ekonomin är tydlig men det finns goda skäl att tro att även andra delar av samhället påverkas, social utveckling, kulturella förhållande, politik mm.

Undersökningen vill studera dessa samband och stärka förståelsen av relationen mellan dominerande företag och städers utveckling och möjligheter

Den stora osäkerhet som länge rått kring SAAB:s framtid tydliggör det konkreta behovet för Trollhättan att bättre förstå biltillverkningens betydelse för städers utveckling och förändring

En bransch i ständig förändring, textilindustrin Delprojekt 2

Syfte

Genom studien vill vi uppmärksamma textilindustrins ständiga anpassning till nya förhållanden och ge förståelse för hur textilindustrin har blivit det den är idag. Förhoppningen är att erfarenheterna även ska ge Textilmuseet bättre förutsättningar att förklara och aktivt delta i samhällsutvecklingen för att ytterligare lyfta Borås textila identitet.

Projektbeskrivning i korthet

I Sverige, liksom i många andra länder, har textilbranschen hört till de tidigaste att industrialiseras. Det var också en av de första branscherna att nå sin pik – liksom en av de första att möta konsekvenserna av global konkurrens. Textilindustrin präglas av att vara i

ständig förändring, där anpassning till rådande förhållanden avgör om ett enskilt företag kan nå framgång över tid. De senaste 50 åren har varit omtumlande för textilbranschen. Krislägen har inneburit svåra tider för enskilda arbetare. Samtidigt har nya förutsättningar skapats och viktiga erfarenheter har kunnat dras för framtiden. En sammanställning som belyser dessa aspekter av textilindustrin saknas idag.

Studien avser även att förklara hur textilindustrin har utvecklats till det den är idag och vad vi kan vänta oss i framtiden. För att illustrera detta kommer Borås stad och dess identitet som textilstad att fungera som exempel. Borås ligger i hjärtat av den svenska textilbygden. Här har den textila inriktningen präglat samhällsutvecklingen. Staden och textilindustrin har på många sätt utvecklat ett beroendeförhållande till varandra. Trots att tillverkningen till mycket stor del flyttats till länder med lägre produktionskostnader, utgör företag med koppling till textilbranschen fortfarande en påtaglig del av näringsverksamheten i Borås. Idag är det framförallt ledning, administration, logistik och design som styrs från svenska textilföretag. Den produktion som fortfarande finns i Sverige är ofta inriktad mot tekniskt avancerade textilier eller mot specialdesign i mindre upplagor.

Dagens förutsättningar för textilindustrin visar flera intressanta tendenser. Nya villkor i den globala konkurrensen börjar tyda på att krav på högre löner, bättre arbetsvillkor och större miljöhänsyn återigen ger möjlighet till produktion i Sverige och andra västländer. Vilka faktorer som kan möjliggöra åter- och nyetablering kommer att undersökas närmare.

Ett annat tecken i tiden är Borås stads aktuella satsning på ett textilt kluster, med den uttalade ambitionen att sätta staden och dess utveckling på kartan. I ett av stadens textilindustriområden, Simonsland, kommer Textilhögskolan, Textilmuseet och Market Place Borås med flera att sammanföras för att ytterligare utveckla Borås som ledande textil- och modestad. Tankarna bakom satsningen och dess betydelse för Borås identitet kommer att studeras och analyseras närmare.

Genom ett europeiskt samarbete hoppas vi kunna få ett erfarenhetsutbyte och en dialog med en annan textilstad eller textilt centra, kring anpassning till föränderliga förhållanden och hur det påverkat stadens identitet. Utbytet gör också att vi kan sätta in situationen i Borås i ett vidare sammanhang och dra lärdom av andras exempel.

Utifrån en beskrivning över de senaste 50 årens utveckling av textilindustrin i Borås kommer en bakgrundsbild tecknas till varför textilbranschen ser ut som den gör idag. Både skriftligt källmaterial och intervjuer kommer att användas. För att förklara dagens tendenser kommer företaget Svenskt Konstsilkes återetablering i Borås att undersökas, och tankarna bakom det planerade textila klustret i Simonsland kommer att belysas. Genom europeiskt samarbete vill vi sätta situationen i Borås i relation till utvecklingen i en annan textilstad, vilket vi hoppas kan leda till viktigt erfarenhetsutbyte för framtiden.

Varvsindustrin

Delprojekt 3

Syfte

Syftet med en undersökning av varvsstäder i Europa är att studera vilka avtryck och påverkan som varvsnäringen har haft under de senaste decennierna från 1960-talet och framåt. Tidsperioden rymmer stora strukturförändringar för branschen och en frågeställning är hur dessa förändringar har påverkat samhällsutvecklingen på orterna, liksom hur orternas kulturella identitet har förändrats. Industrier med storskaliga anläggningar och en komplex produktion har för museerna ofta inneburit svåra bevarandefrågor. En del av undersökningen ska därför även se hur kulturarvet efter varvsnäringen har tagits tillvara och hur detta kulturarv idag på 2000-talet kan visualiseras och förmedlas i kulturinstitutionernas verksamheter.

Projektbeskrivning i korthet

Vid början av 1970-talet var Sverige den andra ledande varvsnationen (efter Japan) i världen, med runt 30 – 35 000 anställda vid varven. Efterkrigstiden hade inneburit en stor efterfrågan på nytt tonnage och de svenska varven kunde ta in betydande nybyggnadsorder. För de äldre storvarven i Göteborg innebar denna tid en stor expansion och exempelvis Götaverken lät på 1960-talet uppföra en helt ny anläggning på Hisingen. I Uddevalla startades efter kriget, 1946, ett nytt storvarv, som fick betydelse för Uddevallas industriella utveckling. Anläggandet av ett storvarv betydde också mycket för befolkningsökningen i staden under kommande decennier. Staden formades av varvet och fick på kort tid en varvsidentitet. Tankfartyg och supertankers producerades vid varven Eriksberg och Götaverken i Göteborg och Kockums i Malmö, men också vid Uddevallavarvet. Totalt byggdes 221 fartyg med ett sammanlagt tonnage på 11 miljoner dödvikton vid detta varv i mellersta Bohuslän. Tekniken vid fartygsbyggande utvecklades snabbt under dessa år och under 1970-talet gjordes också mycket stora investeringar i anläggningarna på storvarven Uddevalla, Eriksberg och Kockums.

Vid mitten av 1970-talet förändrades denna utveckling och den svenska varvsnäringen drabbades av en djup kris. Detta orsakades av bland annat en överetablering av skeppsvarv i världen. I slutet av 1970-talet var också fraktmarknaden dålig och nybeställningar av tankfartyg upphörde för flera års tid framöver. För att lösa varvskrisens problem bildades företaget Svenska Varv AB år 1977. Detta var ett statligt bolag som startade en stor omstrukturering av svenska varv och en nedläggning av varven. Eriksbergs Varv lades ner 1978, Öresundsvarvet 1983, Uddevalla och Kockums 1986, och Arendals varv 1989. Götaverken i Göteborg ombildades till ett reparationsvarv. Sverige hade förlorat sin position som stor varvsnation.

Sveriges största industrinäring under 1900-talet försvann därmed nästan helt under 1980-talet. Nu med 25 – 30 år i backspegeln, kan man fråga sig hur vi tagit hand om denna del av vår historia och vilka avtryck har denna näring haft som fortfarande är synliga och påverkar oss idag?

Om man sätter Uddevallas befolkningsstorlek i relation till utvecklingen som skapades runt Uddevallavarvet, skulle slutsatsen kunna dras att Uddevalla är den stad som påverkats mest av den svenska varvsepoken. Men även storvarven i Göteborg hade en otroligt stor betydelse för stadens utveckling och kulturella identitet. För Västra

Götalandsregionen var varvsnäringen en av de industribranscher som la grunden till regionens industriella struktur.

I dialog med föreningar och andra grupper i samhället ska undersökningen genomföras med intervjuer, och bearbetning och analys av källmaterial (materiellt och immateriellt), liksom genom ett seminarie- och kunskapsutbyte med företrädare vid kulturinstitutioner och kommuner. En belysning av platsens förändring i delar av tidigare varvsområden i Uddevalla/ Göteborg liksom på orter där våra projektparter finns, kommer att göras.

Pappersindustrin i Mölndal

Delprojekt 4

Syfte

Omvandlingen av stadsnära industrimiljöer har pågått en längre tid och alltför ofta har kulturarvsfrågorna kommit i bakgrunden och bevarandet har skett i form av kulisser eller enstaka objekt. Vi vill söka europeisk samverkan och erfarenhetsutbyte för att utveckla kulturarvsfrågorna till att omfatta ett brett perspektiv på kulturarv.

I den planerade förstudien skulle vi behöva samla den kunskap som finns spridd på flera händer och söka en planeringsstruktur som tar tillvara kunskaper och erfarenheter på olika nivåer och som bygger på kulturarvet som en resurs för långsiktigt hållbara miljöer.

Projektbeskrivning i korthet

Västarvet har som en del valt att prioritera den process som pågår i Mölndal när det gäller Papyrusområdet. Den gamla pappersfabriken med anor ned till 1700-talet har under hela 1900-talet varit en dominerande anläggning med namnet AB Papyrus och under lång tid en del inom Wallenbergssfären där som en del av Stora och sedan Stora Enso. 2002 köptes det av Klippankoncernen och efter bara några år kom besked om total nedläggning genom konkurs sommaren 2006.

Efter att området stått tomt i några år beslöt Mölndals stad att köpa in området för att kunna hantera den fortsatta stadsutbyggnaden där industrin omvandlas till andra ändamål. Serviceförvaltningen flyttade in 2009 och ansvarar för miljöns underhåll samtidigt som en planeringsprocess startat där omvandlingen även skall ske med hänsyn till de stora kulturvärden som området besitter. Den sammanlagda ytan uppgår till ungefär 230 000 kvadratmeter.

Ett kommunalt bolag har bildats för att utveckla området. För att skapa kunskap om processer och stadsomvandling har man sökt kontakter med liknande områden i omvandling.

Samtidigt kan vi genom arbetet inom de regionala handlingsplanerna för kultur och näring samt kulturarv och turism stötta kommunens ambitioner med att utveckla nya former för entreprenörer och näringsverksamhet inom kulturområdet med en bas i en unik industrimiljö.

Omvandlingen av Papyrusområdet har också en ingångspotential till ett europeiskt samarbete med förnyelse av liknande anläggningar. Här försöker vi att etablera en samverkan med nordöstra England (Newcastle och Gateshead/Sunderland) där erfarenheter kan utbytas.